

ELINE VANHECKE

TAALKEUZE IN VLAAMSE STADSKANSELARIJEN IN DE NEGENTIENDE EEUW

Abstract

From a meta-linguistic point of view, the general history with regard to the situation of the Dutch Language in 19th-century Flanders is well-documented. It is clear that Flanders experienced very radical language planning measures, either in favour of or at the expense of the position of the Dutch language. Still, concrete data concerning the impact of the continuous language planning activities of the successive regimes and the prescriptive directives (including the different spelling systems and the norm debate) on the actual written Dutch are rather scarce.

In order to fill this blank on the level of language use in official domains, the aim of this contribution is to provide a general overview of language usage and language variation within a large number of Flemish city hall administrations during the nineteenth century. The study involves the analysis of an original and extensive corpus of handwritten documents, focussing on the intriguing interplay of language policy with the actual language choice and written language output of city hall scribes. Thus, it is pointed out to what extent the involved city administrations were influenced by and reacted to the various language planning activities, the (imposed) norms and the often contradictory language policy of the successive regimes.

1. **Inleiding**

Vlaanderen is tijdens de (lange) negentiende eeuw onmiskenbaar het toneel geweest van een aantal zeer ingrijpende omwentelingen, zowel op algemeen-maatschappelijk als op linguïstisch niveau. Hoewel de taalmaatregelen van de verschillende opeenvolgende regimes bepalend geweest zijn voor de ontwikkeling van het Nederlands in Vlaanderen, is slechts weinig bekend over het effectieve taalgebruik in die periode.

Er bestaan wel voldoende secundaire bronnen die een nauwkeurig (*algemeen*) overzicht verschaffen van de toenmalige politieke, economische, sociale en culturele ontwikkelingen. Wat de taalsituatie in de negentiende eeuw betreft, bieden de relevante publicaties meestal niet meer dan een (meta-linguïstische) beschrijving van de institutionele, politieke en/of sociale aspecten ervan (*i.e. taalwetgeving, -politiek en -strijd*). Concrete gegevens over het werkelijke 19de-eeuwse taalgebruik zijn uiterst schaars, vooral door het beperkte onderzoek op basis van originele bronnen uit die tijd. Toch zijn er in de Vlaamse archieven een massa primaire bronnen aanwezig, die het mogelijk maken de 19de-eeuwse schrijftaal grondig te analyseren en te beschrijven. Het is dus verbazend dat hiervan tot voor kort zo weinig gebruik werd gemaakt en dat het onderzoek naar de historisch-sociolinguïstische situatie van het Nederlands in die cruciale 19de eeuw zo laat op gang is gekomen.

Om dat te verhelpen werd ongeveer 12 jaar geleden in het departement Nederlandse Taalkunde van de Vrije Universiteit Brussel gestart met een grootschalig historisch-sociolinguïstisch onderzoek naar het Nederlands in het 19de-eeuwse Vlaanderen. In een aantal deelprojecten werden en worden nog steeds op basis van relevante sociolinguïstische variabelen en gebruik makend van origineel primair bronnenmateriaal verschillende domeinen systematisch onderzocht: taal en klasse, taal en administratie, taal en media, taalplanning... (cfr. Vandenbussche, De Groof, Vanhecke & Willemys, 2004). Het belang van dergelijke studies werd ondertussen al aangetoond, aangezien de voorlopige resultaten erop wijzen dat vele traditionele opvattingen over de 19de-eeuwse situatie op foute interpretaties berusten of niet empirisch onderbouwd zijn (Willemys, 2004). Zo kan onder meer weerlegd worden dat de taalpolitiek van Koning Willem I mislukt zou zijn (Willemys & De Groof, 2004) en dat de verantwoordelijkheid voor de verfransing voornamelijk bij het Franse Bewind moet worden gezocht.

Eén van de aangehaalde deelprojecten is een promotie-onderzoek naar de 19de-eeuwse schrijftaal op bestuurlijk/ambtelijk niveau. Centraal hierin staat de vraag of en hoe (stedelijke) kanselarijen inspeelden op of beïnvloed werden door de verschillende taalplanningsdoelstellingen, de al dan niet opgelegde normen en de vaak tegenstrijdige taalpolitiek van de opeenvolgende regimes in Vlaanderen in de 19de eeuw. Op basis van een uiterst gedetailleerde analyse van een zeer omvangrijk corpus van originele handgeschreven documenten, worden de aspecten *taalkeuze* en *taalgebruik* en de wisselwerking met de uiterst gevarieerde historisch-politieke

context onderzocht. In het onderhavige artikel wordt het (nagenoeg afgeronde) deel met betrekking tot de taalkeuze voorgesteld. Om de onderzoeksresultaten in de (taalpolitieke) context te kunnen plaatsen, is het van belang eerst een beknopt overzicht te geven van de relevante historische ontwikkelingen die het taallandschap van Vlaanderen in de 19de eeuw mee hebben bepaald.

2. Historisch-linguïstische context

In de negentiende eeuw werden de Zuidelijke Nederlanden, waaronder Vlaanderen, geconfronteerd met drie sterk verschillende regimes, die elk met een duidelijke en meestal tegenstrijdige taalpolitiek geprobeerd hebben bepaalde taalplanningsdoelstellingen te bereiken (Willemys, 2003; De Groof, 2004).⁽¹⁾ Van 1795 tot 1814 was Vlaanderen door Frankrijk geannexeerd. Daarna vormde het 15 jaar lang samen met de Noordelijke Nederlanden het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In 1830 werd Vlaanderen deel van het nieuwe koninkrijk België. Ondanks de algemene voorkeur voor het Frans als taal van bestuur werd door de gezagshebbers die aan het Franse Bewind voorafgingen, geen expliciete taalpolitiek gevoerd.

De Franse overheid was daarom de eerste die in Vlaanderen een extreme taalwetgeving introduceerde, met de ‘één land-één taal’-doctrine als uitgangspunt. In 1803 werd wettelijk vastgelegd dat vanaf 1804 alle officiële documenten nog uitsluitend in het Frans opgesteld mochten worden. Dit had tot gevolg dat het de facto prestige en belang van het Frans nu de jure werden bevestigd, vooral in de domeinen van bestuur en gerecht. De kennis en het gebruik van deze taal was echter in zeer grote mate sociaal bepaald. In werkelijkheid was de overgrote meerderheid van de Zuid-Nederlandse bevolking het Frans niet machtig en dus niet in staat om de ingevoerde regels na te leven (De Groof, 2004). Toch is het een feit dat, toen Vlaanderen in 1814 verenigd werd met de Noordelijke Nederlanden, het Nederlands veel prestige en officiële functies had verloren. Tijdens dit Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd in de Vlaamse gewesten opnieuw de ‘één land-één taal’-ideologie doorgevoerd, maar deze keer in het voordeel van het Nederlands. Het is opmerkelijk dat Koning Willem I rekende

---

⁽¹⁾ In haar dissertatie over taalpolitiek en taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw, toont De Groof (2004) zeer accuraat aan dat taalplanningsactiviteiten niet alleen van de overheid uitgingen, maar dat –zeker in de ‘Belgische’ periode– ook politieke partijen, verenigingen en ‘onafhankelijke’ personen een rol hebben gespeeld.

op de (veronderstelde) taaleenheid tussen Noord en Zuid om de eenheid van zijn koninkrijk te bevorderen. In theorie was inderdaad ongeveer 75% van zijn onderdanen Nederlandstalig (De Jonghe, 1967: 24), maar de werkelijke situatie in Vlaanderen was veel ingewikkelder. Willem I werd niet alleen geconfronteerd met (ten minste) drie verschillende taalvariëteiten (Frans, dialect en een geïntendeerd Standaardnederlands⁽²⁾ (cfr. Vandenbussche, 2003), maar bovendien waren ook de Vlamingen er zelf niet van overtuigd dat hun taal dezelfde was als die van de “Hollanders” (Willemys, 2003). Dit weerhield er Willem I echter niet van om een aantal radicale taalmaatregelen op te leggen met de bedoeling het openbare leven in Vlaanderen volledig te vernederlandsen. In 1819 werd een KB afgekondigd waardoor vanaf 1823 het Nederlands de verplichte taal werd voor het openbare leven in de Vlaamse provincies.⁽³⁾ Vanaf 1825 begon echter verzet te groeien tegen de algemene politiek van Willem I. Aanvankelijk behoorde de taalwetgeving niet tot de discussiepunten, maar omdat het een zo prominent onderdeel was van Willems algemeen beleid werd taal steeds meer een symbool voor de oppositie. Het verzet kwam niet zozeer voort uit ‘noodzaak’ (want iedereen bleek in staat om de wet van 1819 toe te passen), dan wel uit de politiek onwil van Willems’ landgenoten. De twee belangrijkste politieke stromingen in België op dat moment waren de (radicale) liberale bourgeoisie en de reactionaire tegenstanders van een liberale politiek, voornamelijk de clerus (Willemys 2003: 185-202). In België werd Willem I dus van twee kanten aangevallen, maar zijn noordelijke landgenoten boden hem evenmin voldoende steun. De Jonghe (1967: 267) zegt hierover “Van zulk een Noorden dat verstikt in zijn onuitputtelijke pedanterie en inderdaad tussen 1814 en 1830 een laagtepunt zijner historie bereikt heeft en te klein is om de grootheid van Willem I te begrijpen, kan geen aantrekkingskracht uitgaan”. Op het einde van zijn bewind, in 1829 en 1830, dacht Willem I dan ook dat het nuttig kon zijn een aantal toegevendende taalbesluiten uit te vaardigen. Er

⁽²⁾ De term ‘geïntendeerde standaard’ werd geïntroduceerd door Mihm (1995) en verwijst naar een taalvariant waarvan de formele kenmerken niet altijd overeenkomen met die van de standaardtaal, maar die toch gebruikt wordt om als standaardvariant te functioneren.

De recente onderzoeksgegevens doen vermoeden dat er in het domein van de kanselarijtaal ook nog van een geïntendeerd Standaard-Frans sprake was, maar bovendien ook dat het zogenaamde geïntendeerde Standaardnederlands een ‘lokale standaard’ zou kunnen zijn. Verder onderzoek is nodig om deze vermoedens te kunnen bevestigen of te weerleggen.

⁽³⁾ In 1822 werd vastgelegd dat deze wet ook in de arrondissementen Brussel en Leuven zou worden toegepast.

werd opnieuw een systeem van faciliteiten voor Franstaligen gecreëerd, zodat Nederlands niet langer de exclusieve taal voor het openbare leven was. Het is echter wel veelzeggend dat in Vlaanderen van die faciliteiten geen gebruik werd gemaakt (Willemys & De Groof, 2004).

Ondanks die tegemoetkomingen van Willem I escaleerde het verzet in de zogeheten Belgische Omwenteling. In november 1830 werd Vlaanderen deel van het nieuwe koninkrijk België. Het parlementaire systeem werd gedomineerd door de bourgeoisie, die het Frans als enige geschikte administratieve taal beschouwde ondanks het feit dat twee derde van de Belgische bevolking Nederlandstalig was. Vrijwel meteen na de gezagswissel werd het Frans tot de officiële taal verheven. De « verantwoording » waarom een dergelijke positie onmogelijk was voor het Nederlands, luidde als volgt: “*Considérant d’autre part que les langues flamande et allemande, en usage parmi les habitants de certaines localités, varient de province à province, et quelquefois de district à district, de sorte qu’il serait impossible de publier un texte officiel des lois et arrêtés en langues flamande et allemande*” (Peeters 1930 : xiv).⁽⁴⁾ Blijkbaar werd dus ‘over het hoofd gezien’ dat in de jaren voordien de wetteksten wél in het Nederlands werden uitgevaardigd (en in het Duits in het Duitstalige gebied) en dat bovendien de taal die slechts in ‘sommige plaatsen’ werd gebruikt, in feite de meerderheidstaal was.

In een brief uit 1832 van de Waal Charles Rogier, de latere Belgische premier, aan de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Raikem, wordt de werkelijke bedoeling van de overheid duidelijk geformuleerd: “*Les premiers principes d’une bonne administration sont basés sur l’emploi exclusif d’une seule langue et il est évident que la seule langue des Belges doit être le français. Pour arriver à ce résultat, il est nécessaire que toutes les fonctions, civiles et militaires, soient confiées à des Wallons et des Luxembourgeois ; de cette manière, les Flamands, privés temporairement des avantages attachés à ces emplois, seront contraint d’apprendre le français et l’on détruira ainsi peu à peu l’élément germanique en Belgique*” (Peeters 1930 : xiv).⁽⁵⁾

⁽⁴⁾ ‘Het Nederlands en het Duits, talen die door de inwoners van sommige plaatsen worden gebruikt, verschillen van provincie tot provincie en soms van district tot district. Het is dus duidelijk dat het onmogelijk is een officiële wet- of decreet-tekst in het Nederlands of het Duits uit te vaardigen’. (vertaling van Willemys 2002: 393)

⁽⁵⁾ ‘De efficiëntie van een administratie berust op het feit, dat ze slechts één enkele taal gebruikt en het is duidelijk dat die ene taal in België enkel maar het Frans kan zijn. Om dat mogelijk te maken moeten we ervoor zorgen dat alle burgerlijke en militaire ambten een tijd lang worden voorbehouden voor Walen en

Weliswaar werd in 1831 grondwettelijk vastgelegd dat het gebruik der talen vrij was, maar de facto was het Frans als prestigetaal intussen ook de taal van bestuur, administratie, onderwijs en leger (Willemyns, De Groof & Vandenbussche, 2003). Zowel Nederlands als Duits werden tot ‘tweederangs’-talen gedegradeerd (Vandenbussche, 2004).

Pas in 1898 werd het Nederlands als officiële landstaal (naast het Frans) erkend, dank zij de zogenaamde Gelijkheidswet. Het dient gezegd dat de verworven functies van het Nederlands na 1830 voornamelijk de verdienste geweest zijn van de Vlaamse Beweging. Deze socio-politieke en taalkundige beweging van ambtenaren, juristen en literatoren die zich sterk verbonden voelden met de moedertaal en destijds wél de taalpolitiek van Willem I gesteund hadden, ijverde ervoor om de positie van het Nederlands in het nieuwe koninkrijk België te ‘veilig’ te stellen.

3. Analyse en onderzoeksresultaten

Het is dus duidelijk dat de Vlaamse taalpolitieke situatie in de 19de-eeuw zeer gevarieerd was, maar hoe de Vlaamse gemeentekanselarijen werkelijk met de opgelegde -en vaak tegenstrijdige- taalwetten van de verschillende regimes omgingen, was tot voor kort nauwelijks bekend. De resultaten van het onderhavige onderzoek naar de reële taalkeuze brengen hierin klaarheid.

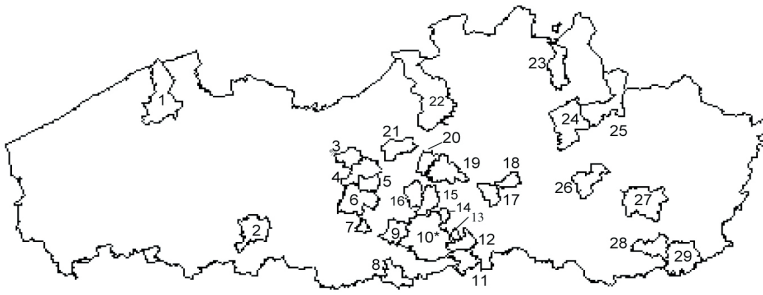
Het onderzoek naar de 19de-eeuwse kanselarijtaal in Vlaanderen werd uitgevoerd op basis van massa’s archiefmateriaal dat nooit eerder voor dergelijke taalkundige analyses werd gebruikt. De onderzoeksgegevens komen in de eerste plaats voort uit de stadskanselarijen van Antwerpen en Brugge⁽⁶⁾, en uit twee afgeronde pilootstudies in de gemeentekanselarijen van Willebroek (Vanhecke, 1998) en Grembergen (Van Meersche, 2003). Om een uitgebreider beeld van de algemene

---

Luxemburgers [met Luxemburgers worden hier de inwoners van het franstalige deel van Luxemburg bedoeld]. De Vlamingen, die daardoor de voordelen van zulke functies zullen moeten missen, zullen zich verplicht voelen Frans te leren en zodoende zullen we gaandeweg het Germaanse bestanddeel van België kunnen vernietigen.’ (vertaling van Willemyns 2002: 393)

⁽⁶⁾ Het lopende promotie-onderzoek van Eline Vanhecke (‘Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw.’) bevat een zeer grondige analyse van origineel bronnenmateriaal uit beide steden, met als twee fundamentele onderzoeks domeinen de taalkeuze en het taalgebruik.

situatie in Vlaanderen te krijgen (en om op die manier tevens de aanvankelijke conclusies te kunnen bevestigen of bij te stellen), werden daarnaast nog gegevens verzameld in de archieven van ongeveer 30 extra gemeenten⁽⁷⁾: Aalst, Lebbeke, Oudenaarde en Zele (provincie Oost-Vlaanderen); Bornem, Geel, Mechelen, Mol en Turnhout (provincie Antwerpen); Borgloon, Hasselt en Tongeren (provincie Limburg); Brussel, Diegem, Diest, Etterbeek, Evere, Ganshoren, Grimbergen, Haacht, Halle, Jette, Keerbergen, Liedekerke, Machelen, Meise, Overijse, Ruisbroek, St. Martens-Bodegem, Tervuren, Tildonk, Vorst en Wezembeek-Oppem (Brabant). Op kaart 1 worden alle onderzochte gemeenten aangeduid.⁽⁸⁾

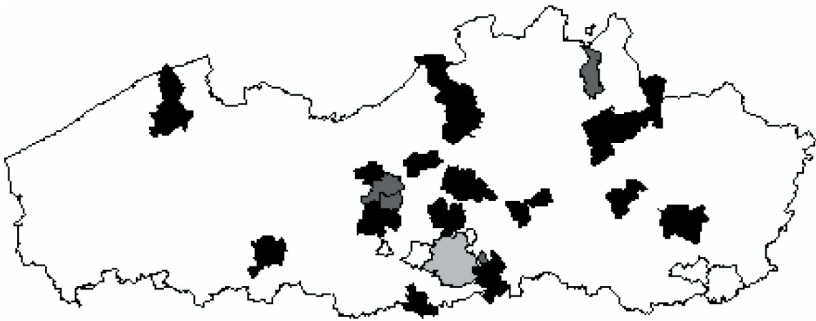

Kaart 1, Onderzochte gemeenten

1	Brugge	11	Overijse	21	Bornem
2	Oudenaarde	12	Tervuren	22	Antwerpen
3	Zele	13	Wezembeek-Oppem	23	Turnhout
4	Grembergen (Dendermonde)	14	Machelen	24	Geel
5	Lebbeke	15	Grimbergen	25	Mol
6	Aalst	16	Meise	26	Diest
7	Liedekerke	17	Haacht	27	Hasselt
8	Halle	18	Keerbergen	28	Borgloon
9	Sint-Martens-Bodegem	19	Mechelen	29	Tongeren
10	Brussel + randgemeenten: Evere, Jette-Ganshoren, Vorst	20	Willebroek		

⁽⁷⁾ De reden waarom net in deze gemeenten of steden bijkomende gegevens verzameld werden is voornamelijk praktisch van aard, i.e. de toegankelijkheid van de archieven en beschikbaarheid van de documenten. Weliswaar werd zoveel mogelijk gestreefd naar een evenwichtige regionale spreiding. Wat betreft de provincie West-Vlaanderen echter zijn tot nogtoe enkel de gegevens van Brugge bekend. Nieuwe gegevens met betrekking tot de taalkeuze in nog een 20-tal andere gemeenten (waaronder enkele West-Vlaamse) worden momenteel verwerkt.

In elke gemeente werden volgens dezelfde methodologie vergelijkbare tekstsoorten geanalyseerd, namelijk de handgeschreven verslagen van de gemeenteraadszittingen of bij afwezigheid (of onbeschikbaarheid) van de vergaderingen van het Schepencollege. Aan de hand van deze documenten werd telkens nagegaan of de betrokken kanselarijen Nederlands dan wel Frans gebruikten. Daarnaast werd ook nagegaan of en hoe dit spoorde met de toenmalige taalwetgeving - en of de taalkeuze eventueel ook door andere motieven kan worden verklaard. De gegevens werden samengevat in een reeks kaarten die de effectieve taalkeuze in de verschillende gemeentelijke kanselarijen heel visueel voorstellen. De hierna volgende kaartjes tonen de situatie op zeven cruciale momenten in de negentiende eeuw.

Kaart 2, 1819.

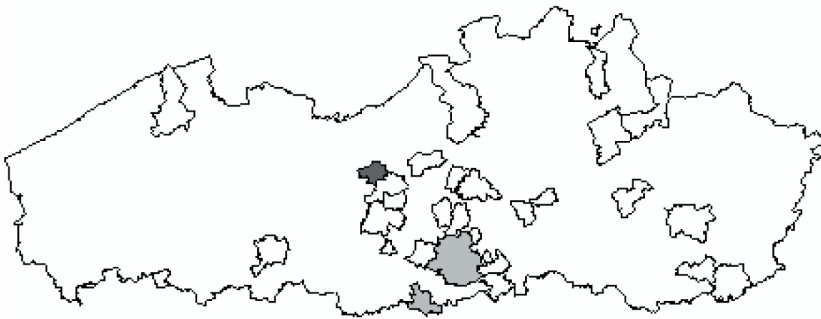
Zwart: uitsluitend Frans – donkergrijs: Frans dominant – lichtgrijs: tweetalig Frans/
Nederlands – wit: taalkeuze onbekend

(8) De gemeentegrenzen op de gebruikte kaarten weerspiegelen niet de exacte gemeentegrenzen zoals ze in de 19de eeuw op de hier besproken tijdstippen waren vastgelegd. De bedoeling van de kaarten is echter grafisch voor te stellen hoe de taalsituatie in een relatief korte periode veranderde. Met 'Brugge' bijvoorbeeld wordt dus uitsluitend het Brugge met de gemeentegrenzen van vóór de fusieoperatie bedoeld, dus zónder eventuele deelgemeenten. Omdat de situatie in bvb. Assebroek of Sint-Andries enorm verschillend geweest kan zijn, worden deze hier dus niet meegerekend. Om in de toekomst toch historisch correctere kaartjes (i.e. op het vlak van gemeentegrenzen) te kunnen gebruiken en dus ook visueel een onderscheid te kunnen maken tussen de situatie in de stad en op het platteland, wordt momenteel samengewerkt met Dhr. Torsten Wiedemann, verbonden aan de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent en het Belgisch Historisch IGIS (Interactieve Geografisch Informatiesysteem voor historische statistieken in België 1800-1963/2003).

Deze kaart geeft de taalkeuze weer in 1819, dus vijf jaar na het einde van de Franse annexatie en nog vóór de nieuwe taalwetten van Willem I toegepast dienden te worden. Het is duidelijk dat tijdens de Franse overheersing het Nederlands nagenoeg volledig uit de ambtelijke documenten verdwenen was.⁽⁹⁾ In Brussel werden weliswaar tweetalige documenten opgesteld en in de gemeenten Turnhout, Lebbeke, Grembergen en Wezembeek-Oppem werd nog af en toe Nederlands gebruikt, maar in geen enkele gemeente gebeurde de officiële administratie exclusief in het Nederlands.

Enkele jaren later, in 1823, was de situatie helemaal anders.

Kaart 3, 1823.

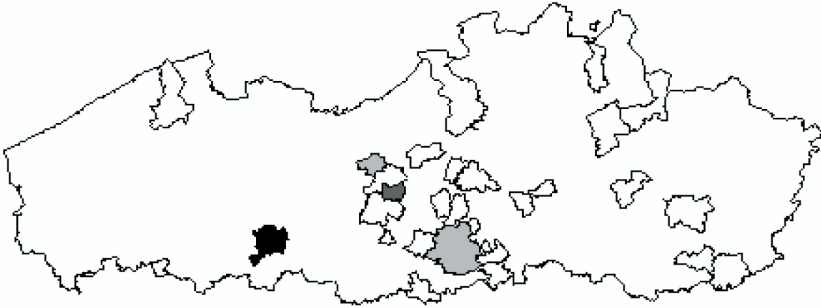
Wit: uitsluitend Nederlands – lichtgrijs: Nederlands dominant – donkergrijs: Frans dominant

Kaart 3 toont de situatie in 1823, het jaar waarin op grond van de wet van 1819 het Nederlands de enige officiële amtstaal was geworden. Het is verbazend hoe strikt de regeling overal werd nageleefd. In alle onderzochte gemeenten werd inderdaad nog uitsluitend Nederlands gebruikt, ook in die kanselarijen die kort voordien nog volledig Franstalig werkten. Bovendien bewijzen de onderzoeksresultaten dat de taalwet niet enkel werd toegepast, maar dat de meeste administraties zelfs al op het Nederlands hadden overgeschakeld nog voor dat verplicht was. Er zijn maar twee uitzonderingen: in Brussel bleef een tweetalige situatie bestaan⁽¹⁰⁾ en Zele bleef gedurende de eerste helft van 1823 voornamelijk Frans gebruiken, maar schakelde uiteindelijk nog in hetzelfde jaar over op Nederlands. Samen-

⁽⁹⁾ Dit geldt voor de notulen van de Gemeenteraad en van het Schepencollege. Andere documenten zoals de akten van de burgerlijke stand werden soms in het Nederlands opgesteld (Vanhecke, 1998).

⁽¹⁰⁾ Aangezien de situatie in Brussel ook toen al vrij complex blijkt te zijn, wordt momenteel nog gedetailleerder onderzoek gedaan.

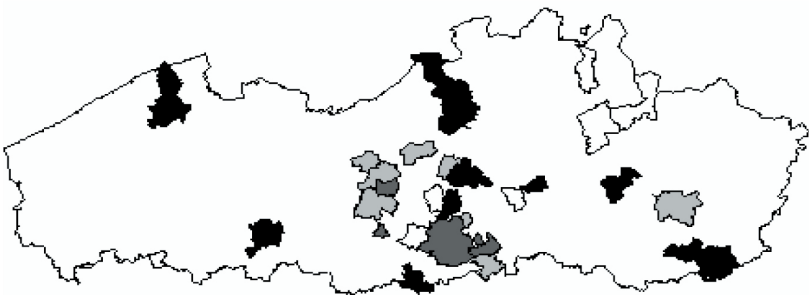
gevat: tegen het einde van 1823 was het administratieve apparaat in Vlaanderen volledig vernederlandst.

Kaart 4, September 1830

Zwart: uitsluitend Frans – donkergrijs: Frans dominant – lichtgrijs: Nederlands dominant – wit: uitsluitend Nederlands

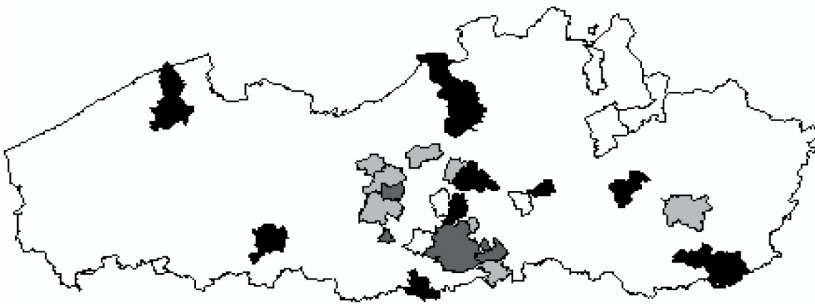
Kaart 4 geeft de situatie in september 1830 weer, nadat Koning Willem weer volledige taalvrijheid geïntroduceerd had en de kanselarijen in Vlaanderen dus de mogelijkheid hadden om weer Frans te gebruiken. Het is opmerkelijk dat op dat moment vrijwel geen enkele van de onderzochte stedelijke en gemeentelijke administraties van die gelegenheid gebruik maakte. Integendeel, alle scribenten bleven Nederlands gebruiken voor het opstellen van hun officiële documenten. Er waren drie uitzonderingen: in Oudenaarde werd uitsluitend Frans gebruikt, in Lebbeke werd het Frans dominant (met Nederlands als tweede taal) en in Zele bleef Nederlands wel de belangrijkste administratieve taal, maar werd ook nu en dan Frans gebruikt.

Kaart 5, November 1830.

Zwart: uitsluitend Frans – donkergrijs: Frans dominant – lichtgrijs: Nederlands dominant – wit: uitsluitend Nederlands

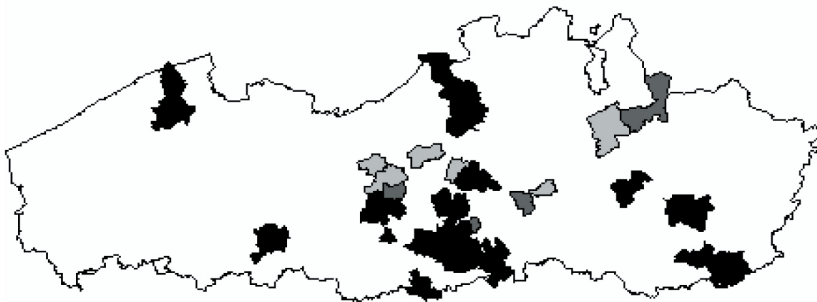
Op kaart 5 ziet men hoe amper twee maanden later de situatie opnieuw radicaal anders was. In de jonge Belgische staat bestond geen specifieke taalwetgeving voor het lokale bestuur, maar het Belgische “Voorlopig Bewind” toonde wel openlijk zijn voorkeur voor het Frans als officiële taal van het land. Het is frappant hoe snel sommige kanselarijen, waar voordien enkel in het Nederlands werd genotuleerd, gevolg gaven aan de onuitgesproken voorkeur van de nieuwe regering door opnieuw Frans te gebruiken. De meest opvallende voorbeelden hiervan zijn grotere steden als Antwerpen, Brugge en Tongeren.

Kaart 6, 1831.

Zwart: uitsluitend Frans – donkergrijs: Frans dominant – lichtgrijs: Nederlands dominant – wit: uitsluitend Nederlands

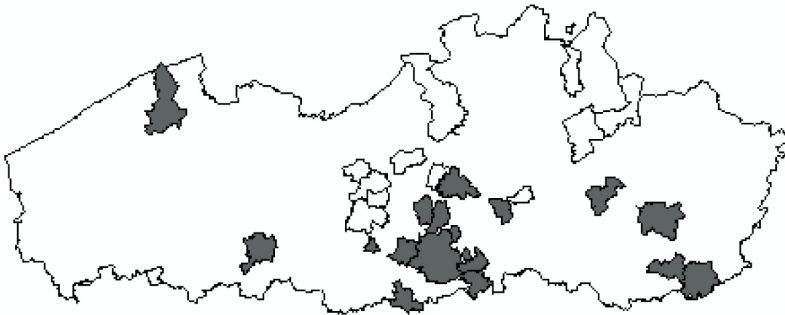
Op kaart 6 is te zien dat kleinere gemeenten al gauw massaal het voorbeeld van de steden volgden, zeker omdat de vrijheid van taalkeuze nu grondwettelijk was vastgelegd. In veel gemeentelijke administraties werden weliswaar nog beide talen gebruikt, maar het Frans verkreeg een steeds dominantere positie.

Kaart 7, 1840.

Zwart: uitsluitend Frans – donkergrijs: Frans dominant – lichtgrijs: Nederlands dominant

Op kaart 7 is het effect van de groeiende verfransing het duidelijkst te merken: in 1840 had het gebruik van het Frans in de onderzochte kanselarijen een hoogtepunt bereikt. Dit lijkt erop te wijzen dat 1830 eigenlijk het annus horribilis is geweest voor het Nederlands, aangezien de overheid van meet af al het mogelijke deed om het Nederlands uit officiële functies te weren. Kaart 7 toont echter dat men hierin niet is geslaagd. Immers, in tegenstelling tot wat over het algemeen werd aangenomen, is het Nederlands in 1840 (nog steeds) niet volledig uit de administratie verdwenen. In zes van de onderzochte gemeenten was het Nederlands nog steeds de dominante taal en de stadskanselarij van Turnhout functioneerde zelfs nog steeds uitsluitend in het Nederlands. Dergelijke voorbeelden zijn echter uitzonderingen; het algemene beeld van de taalkeuze in 1840 was dat het Frans weer nagenoeg dezelfde hegemoniepositie had als in 1819.

Kaart 8, 1880.
Donkergrijs: Frans dominant – wit: uitsluitend Nederlands

Kaart 8 toont de situatie veertig jaar later. Vooral dankzij de initiatieven van de Vlaamse Beweging en de eerste taalwetten werden geleidelijk aan meer rechten verworven voor het Nederlands en hierdoor zag het taallandschap er in 1880 weer heel anders uit. Het Nederlands kreeg weer een vrij sterke positie en dat zou zo verder gaan tot het uiteindelijk rond de eeuwwisseling de exclusieve administratieve voertaal zou worden in de Vlaamse gemeentehuizen.

4. Enkele besluiten

Op basis van de bovenstaande gegevens kunnen een aantal interessante vaststellingen gedaan worden.

- a) De analyses hebben duidelijk gemaakt dat de effectieve taalkeuze in de onderzochte kanselarijen zeker niet altijd overeenstemden met de ‘verwachte’ taalkeuze. Zo gebeurde de massale overschakeling naar het Frans als administratieve voertaal niet toen het ‘technisch’ mogelijk was -in september 1830-, maar pas na de onafhankelijkheid van België.
- b) Tot op heden werd over het algemeen aangenomen dat de taalpolitiek van Koning Willem I gefaald had (De Jonghe, 1967; Deneckere, 1954), temeer omdat meteen na de onafhankelijkheid van België het Frans zijn dominante positie herwon. De recente onderzoeksresultaten bewijzen dat Willems taalpolitiek, ondanks de aanvankelijke tegenkating, wel volledig werd uitgevoerd en toegepast. Willem I was er wel degelijk in geslaagd om het officiële en openbare leven in Vlaanderen volledig te vernederlandsen. De onderzochte Vlaamse kanselarijen functioneerden nagenoeg exclusief in het Nederlands vanaf 1823 -zoals de wet het wilde- en wel tot op het einde van Willems heerschappij. Dit is een opmerkelijk resultaat, vooral gezien de beperkte tijd die Willem I ter beschikking had om zijn (taal)plannen en decreten te formuleren en uit te voeren (cfr. ook Willemys & De Groof, 2004).
- c) Naast politieke correctheid lijken ook de politieke en linguïstische voorkeur van de scribenten en/of van de gemeentebestuurders een belangrijke rol te hebben gespeeld bij de taalkeuze. Zo werden de taalreglementen van Willem I vaak al in praktijk gebracht nog voor dit officieel verplicht was, terwijl in de Franse tijd de taalwetten in veel mindere mate werden nageleefd (Willemys & Vanhecke, 2003). Ook de reactie met betrekking tot de taalkeuze bij de aanvang van het Belgische koninkrijk is hier noemenswaardig. De verklaring voor de massale switch van Nederlands naar Frans als administratieve voertaal, ondanks het feit dat er nog geen officiële taalwetgeving geregeld was, moet (meer dan waarschijnlijk) gezocht worden in de algemene politieke (i.e. revolutionaire) sfeer die in die periode heerste. Zo was er een reële kans dat het gebruik van het

Nederlands beschouwd zou worden als een teken van trouw aan de vorige (Nederlandse) koning. Zodra de gemoederen bedaard waren-na 1840-, begon het gebruik van het Nederlands als administratieve taal weer toe te nemen.⁽¹¹⁾

- d) Sommige gemeenteadministraties in Vlaanderen werden (na de Belgische onafhankelijkheid) vrij vroeg, andere zeer laat vernederlandst. Er lijkt een belangrijk onderscheid te bestaan tussen de taalkeuze in stedelijke en in landelijke kanselarijen. Zo werd de Belgische taalvrijheid in kleinere gemeenten als Willebroek en Grembergen in het voordeel van het Nederlands en in grotere steden als Antwerpen en Brugge in het voordeel van het Frans geïnterpreteerd (Willemyns, De Groof, Vandebussche & Vanhecke, 2004). Dit wordt bovendien bevestigd door recente en nog niet in de kaarten verwerkte gegevens uit de kanselarijen van Aartrijke, Loppem en Zedelgem. In tegenstelling tot Brugge, werd in deze drie gemeenten –die zich in de onmiddellijke nabijheid van Brugge bevinden- bijna onafgebroken Nederlands gebruikt in de verslagen van de gemeenteraad en het schepencollege.
- e) Tot slot nog een andere opmerkelijke vaststelling: in alle onderzochte kanselarijen blijkt de overschakeling van Frans op Nederlands en omgekeerd zonder noemenswaardige problemen verlopen te zijn (De Groof & Vanhecke, 2004). Het gebruik van een bepaalde taal valt bovendien nooit samen met een bepaalde ‘hand’. Dit doet vermoeden dat de scribenten over de nodige linguïstische competentie beschikten, en bevestigt ook de vaak onderschatte bruikbaarheid van het Nederlands als administratieve taal in de 19de eeuw. Uit (nog lopend) orthografisch onderzoek is reeds gebleken dat de scribenten bovendien op de hoogte waren van de verschillende opeenvolgende spellingsystemen en ze ook die nieuwe normen telkens bijna feilloos konden toepassen (Willemyns & Vanhecke: 2003). Hoe dit verklaard kan worden is nog niet duidelijk,

---

⁽¹¹⁾ In zijn promotie-onderzoek wijst Wim Vandebussche (2000) erop dat in een grotere stad als Brugge het aanhoudende gebruik van het Frans en de weigering om Nederlands te aanvaarden als bestuurstaal van de plaatselijke overheid, niet meteen aan politieke trouw te wijten was, maar wel aan de bedoeling om de sociaal lagere klassen van het politieke gebeuren uit te sluiten (Vandebussche: 2003).

vooral omdat op dit moment nog te weinig bekend is over het onderwijs van het Nederlands in de 19de eeuw. Om hierover concrete uitspraken te kunnen doen is dus in de eerste plaats nog historisch-pedagogisch onderzoek nodig. De manier waarop een taal gebruikt wordt is immers in grote mate afhankelijk van de mate waarin die taal werd aangeleerd.

Bibliografie

DE GROOF, J.

2004, Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw (1795-1914). Een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning. Vrije Universiteit Brussel: Dissertatie.

DE GROOF, J. & VANHECKE, E.

2004, 1830 Als taalpolitiek keerpunt, de jure en de facto. In: Vandenbussche, W. (ed.). Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, p. 55- 69.

DE JONGHE, A.

1967, De taalpolitiek van Willem I. Sint-Andries/Brugge: Darthet.

DENECKERE, M.

1954, Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823). Gent: Rijksuniversiteit.

MIHM, A.

1995, Arbeitersprache und gesprochene Sprache im 19. Jahrhundert. In: Cherubim, D. e.a. (1998). Sprache und Bürgerliche Nation. Berlin / New York: De Gruyter, p. 282-316.

PEETERS, C. H.

1930, Nederlandsche Taalgids. Woordenboek van Belgicismen. Antwerpen: De Sikkel.

VANDEBUSSCHE, W.

2003, Historische sociolinguïstiek in Vlaanderen. In: Thema's en trends in de sociolinguïstiek 4 - Anéla. Toegepaste taalwetenschap in artikelen 70, jg. 2003, n°2, p. 39-49.

VANDEBUSSCHE, W., DE GROOF, J., VANHECKE, E. & WILLEMYS, R.

2004, Historical sociolinguistics in Flanders: Rediscovering the 19th century. In: Christen, H. (ed.) Varietäten und Varianten im sozialen und zeitlichen Raum. Wien: Edition Praesens Verlag.

- VANDENBUSSCHE, W., VANHECKE, E., WILLEMYNS, R. & DE GROOF, J.
2005 in druk, Language policy and language practice in official administrations in 19th century Flanders. In: Actas – I. IX simposio internacional de comunicacion social (Proceedings of the Ninth International Symposium on Social Communication). Santiago de Cuba: Centro de linguística aplicada.
- VANHECKE, E.
1998, Enkele aspecten van het ambtelijk taalgebruik in de negentiende eeuw: taal, spelling en woordenschat in de verslagen van het Willebroekse Schepencollege (1818-1900). Vrije Universiteit Brussel: niet gepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- VANHECKE, E.
2002, Een eeuw ambtelijk taalgebruik: taal, spelling en woordenschat in de verslagen van het Willebroekse schepencollege 1818-1900. In: Willemys, R. (red.). De taal in Vlaanderen in de 19de eeuw. Historisch-sociolinguïstische onderzoeken. Themanummer Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Gent. Jg. 112, afl. 3, p. 471-488.
- VANHECKE, E.
2003, Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw. In: Koole, T, Nortier, J. & Tahitu, B. (2003). Artikelen van de 4de Socio-linguïstische Conferentie, Lunteren, 24-26 maart 2003. Delft: Eburon, p. 512-521.
- VAN MEERSCHE, L.
2003, Kanselarijtaalen in de negentiende eeuw in Grembergen: een onderzoek naar taalgebruik en spelling. Vrije Universiteit Brussel: licentiaatsverhandeling.
- WILLEMYNS, R.
2002, “Liever Hollandsch dan Fransch”: taalcontact en taalconflict in het negentiende-eeuwse Vlaanderen. In: verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, jg. 2002, afl. 3, p. 381-425.
- WILLEMYNS, R.
2003, Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden. Antwerpen-Utrecht: Standaard Uitgeverij – Spectrum.
- WILLEMYNS, R.
2004, Terug naar de bron(nen). In: Vandenbussche, W. (red.). Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen. Handelingen van het Academiec colloquium van 28 mei 2003. Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, jg. 114, afl. 1.
- WILLEMYNS, R. & DE GROOF, J.
2004, Is de taalpolitiek van Willem I werkelijk mislukt? In: Daalder, S., Janssen, T. & Noordegraaf, J. (red.). Taal in verandering. Festschrift Arjan van Leuvensteijn. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, p. 185-191.

WILLEMYS, R. & VANDENBUSSCHE, W.

2000, Historische sociolinguïstiek: het 'Brugge-project'. In: *Taal en Tongval* 52 (Huldealbum Jo Daan), p. 258-276.

WILLEMYS, R. & VANHECKE, E.

2003, Corpus planning in 19th century Flanders and its consequences on public language usage in the administration. In: *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 8, p. 83-96.

WILLEMYS, R., DE GROOF, J., VANDENBUSSCHE, W. & VANHECKE, E.

2004, Cuius Regio, Eius Lingua? Taalkeuze en taalgebruik in Vlaanderens 19de-eeuwse gemeentekanselarijen. In: de Caluwe, J., De Schutter, G., Devos, M. & Van Keymeulen, J. (red.). *Schatbewaarder van de taal*. Johan Taeldeman. Liber Amicorum. Gent: Academia Press, p. 1079-1089.